

SAJANDI ARMASTUSLOOD I“Kohtasin naist, kes on väga sinu moodi...” Kunstnik Ülo Soosteri valus noorpõlvearmastus

2020. linastus film Ülo Soosterist, mis pajatab haarava loo kunstniku kooliteest ja eluraskustest läbi Kasahstani vangilaagri kuni Moskvani välja, kus ta abikaasa Lidiaga elas. Kuid miskipärast ei mainita filmis sõnagagi Ülo noorpõlvearmsamat Ellenit – huvitav, miks?

Kas ei soovinud tudengiaastate armulugu mainida Ülo poeg **Tenzo Sooster**, kelle kannul kaamera peamiselt filmis ringi liigub? Või ei tahtnud ebamugavat lisaliini sisse tuua režissöör Liliija Vjugina, arvates, et naistemehe kuulsusega sürrealisti elus oli suhteid nagunii palju – mis see üks loeb?

Igatahes tundub kahtlaselt esoteerikasse kalduv filmiepisood, kus näidatakse Soosteri varajasi pilte, millel tumedate juustega noor naine – ja räägitakse, nagu oleks kunstnik imeliselt ette näinud oma tulevast abikaasat. Tõsi, neiu piltidel on Lidiaga väga sarnane. Kuid vähesed teavad, et kaks tähtsat naist Ülo Soosteri elus – koolipõlvekallim **Ellen Sibrits** ja hilisem abikaasa **Lidia Serh** – olidki väga sarnased. Ja naine, keda Sooster on kujutanud enne Lidiaga kohtumist, on tollane Tartu ülikooli prantsuse filoloogia tudeng Ellen.

Videoülesvõttes¹, kus juba kõrgesse ikka jõudnud Ellen meenutab oma koolipõlveromanssi Üloga, ütleb ta, et mees kirjutas talle vangilaagrist kirja, kus mainis: “Kohtasin naist, kes on väga sinu moodi.” Ehk siis Lidiat. Kirjavahetus Ülo ja Elleni vahel kestis läbi aastakümnete kuni Soosteri varajase surmani 1970. aastal. Katkes see mõneks ajaks, kui mees arreteeriti ja vangilaagrisse viidi. Enamik kirjavahetusest kahjuks säilinud pole. Ellen ei tahtnud Ülo saadetisi alles hoida, et mitte pahandada oma abikaasat. Ja Soosteri korrespondentsi hävitasid ilmselt tema sõbrad – Lidia Sooster kirjeldab sündmuse pärast mehe surma nii: “Igatahes oli keegi vaikselt ära tõmmanud mingid armastuskirjad Ülole. Ilmselt ei soovitud, et ma neid loeksin, et saaksin teada tema pettustest. Küllap Ülo mälestuse nimel.”²

eestinaine.delfi...

Estonia teater
Teater

“Ülo saatis alati mulle uueks aastaks ja kevadel postkaarte, ta ise joonistas lillekese või jõulukuuse,” meenutab Ellen Sibrits ühes videovestluses ajakirjanikuna töötava Annika Kaldiga. “Ta saatis neid mulle kuni oma surmani.”

Sõbrad kunstis ja elus

“Meie esimest kohtumist ma ei mäleta,” tunnistab samas vana daam. “Ülo ütles, et tema näinud kord minu jalgu ja need jäänud talle meelde... ega mu jalgadel viga olnud.”

Päris tuttavaks said noored aga niimoodi. Tudengineiu oli käinud vanematekodus Ida-Virumaal ja kohtas Rakverest rongiga Tartusse sõites noormeest, kes elas ülikoolilinnas üsna tema ligidal. See noormees kurtis muu jutu sees, et tal on pidevalt nälg. Kui siis Ellen ema käest maakodust järjekordse paki sai, kus sees palju pannkooke ja muud söödavat kraami, otsustas ta julguse kokku võtta ja osa toidust noormehele viia. Kui ta noormehe toaksest sisse astus, mänginud seal kolm sõpra kaarte. Kõik jäänud uksele seisvat tüdrukut kui ilmutust vahtima. “Mina panin pannkoogid lauanurgale ja lahkusin,” mäletab Ellen. “Seal ma nägingi Ülot esimest korda. Sestpeale hakkasid poisid mind Montmartre’i kannikeseks kutsuma.” Arvatavasti toimus saatuslik kohtumine 1940. aastate teises pooles kunstikooli Pallas – mis oli tollal juba riiklikuks kunstiinstituudiks ümber nimetatud – Lepiku tänava ühiselamus, kus Sooster koos Heldur Viirese ja teiste koolivendadega elas.

Ellen Sibrits: “Ülo lähemate sõprade hulgas olid Valdur Ohakas, Henn Roode – kena poiss tema kursuselt –, Esther (Potisepp, hilisem Roode, Henu abikaasa), Heldur Viires, Kaja Kärner, Lembit Saarts, Lüüdi (Lüüdia Vallimäe-Mark) ja Helga Jõerüüt. Kaja tahtis mind veel maalida, kutsus oma juurde... Istusin tema plekkahju äärde, mul hakkas külm, kaks korda käisin ja rohkem ei läinud.”

Ülo sõbrustas tihedamalt Lüüdiga, kes oli Elleni sõnul “vist advokaadi tütar”, tegelikult keeleteadlase Julius Margi ja skulptor Kristine Mei tütar. “Kord kutsuti Ülo Lüüdi poole külla, aga ta ei osanud käituda – kahvleid ja nuge oli laual väga palju...” meenutab Ellen muheledes ning lisab, et Valdur Ohakal oli väga armas ja noortesse mõistvalt suhtuv ema, kes töötas Luise tänaval kalandustehnikumi valvelauas. “Käisin nende pool külas,

hiljem sain Valduri emalt Ülo vangilaagri aadressi, kui ta Venemaale saadeti.”

Elleni meenutustes on vahva veel tõik, et nii mõnigi kord Werneris kohvikus malet mänginud kunstikooli poisid kohtusid seal tollaste suurmeestega: “Kord tuli nende lauda Oskar Luts ja tegi neile joogi välja.”

Kiri emale

Kahte noort ühendas vaimsus, ühine huvi kunsti ja Pariisi vastu. Ellenil olid Ülo vastu ilmselgelt sügavad tunded. Ent ajad olid siis teistsugused ja armastuse jagamiseks polnud neil õieti kohtagi – üks elas üüritoas, teine ühikas, kus ukсед käisid kinni-lahti nagu trahteris.

“Mind ta modellina ei kasutanud. Aga ta joonistas mind mälu järgi, talle meeldisid mu huuled,” räägib Ellen Sibrits 2015. aastal tehtud salvestises.

Omamoodi kõnekas on episood noorte armuloost, kui Elleni ema, kes oli aimu saanud tütre suhtest kunstiüliõpilasega, kirjutab Soosterile kirja. “Oli koolivaheaeg, olin vist teisel kursusel,” meenutab Ellen. “Mina polnud emale midagi rääkinud, aga ta sai aru, et ma ootasin kogu aeg kelleltki kirja. Ema sai aru, et asi on tõsine. Siis kirjutaski ta ise Ülole kirja ja ütles, et anna see talle edasi. Emal oli väga ilus käekiri. Mäletan, et väga viisakas kiri oli. Sisuks see, et te võiksite abielluda, kui kõik klapi, et vanemate soov on ikka, et tütar abielluks. Ülo kirjutab emale vastu, et me oleme veel noored ja tema tahab Leningradi edasi õppima minna ja et sundust abielluda ei ole, oleme veel vabad.”

Küsimusele, kas ta selle peale ka haavus, vastab vanaproua: “Mitte sugugi! Meil oli Üloga väga tugev sõprus tookord.”

Põnev moment Elleni jutus on seegi, et tema teada aitas Ülo Sooster teha [Estonia teatri](#) laemaali – mis aastal see võis olla, ta ei mäletanud. Aga kuna üks maali autoritest oli Elmar Kits, kes oli kunstikoolis Soosteri juhendaja, võis see tõesti nii olla.

“Kunstitudengid ja õppejõud käisid omavahel läbi ja Alasel (kunstnik Arnold Alas – toim) oli ateljee Pikal tänaval,” räägib

Ellen Soosteri pealinna-perioodist, kui ta mehele Tallinna järgnes. “Alas ise seda ateljeed ei tarvitanud ja Ülo oli seal mõnda aega oma magamisase – sellal kui ta värvis Estonia teatri lage. Ta ei teinud seda tööd üksi, Valdur Ohakas oli ka seal, temaga ta rohkem sõbrustas. Mina pidin Alase ateljeesse viima oma kohvri, kus sees ihupesu, voodipesu ja raamatud. Meil oli Üloga kokku lepitud, et ma vilistan tänaval, siis tema tuleb ja teeb ukse lahti. Mul ei tulnud vile välja ja siis tuli kojamees ja vilistas minu eest. Ülo siis tuli ja tiris selle kohvri üles.”

“Jõud, mis meid edasi viis...”

Omaette romantilise etüüdina kõlab lugu Elleni ja Ülo viimaseks jäänud kohtumisest – tegelikult kohtuti hilisemas elus veel paaril korral, aga see jäi kahe armunu viimaseks. “Olin oma heleda kostüümi rätsepalt kätte saanud ja jalas olid mul kalanahast suvekingad. Sõitsime koos Üloga Tapale...”

Ellen pidi Tapalt edasi Rakverre sõitma ja Ülo Tallinna, et sealt läbi Haapsalu Hiiumaale vanematekoju minna. Kuid mees hüppas kallimaga ühele rongile. Ja saatis teda pärast üle karjamaade tema vanematekoju – mõlemal kingad näpus, et kaste neid ei rikuks, ja Ülo tõstmas okastraate üles, et kallis kostüümis armsam saaks sealt läbi pugeda. “See oli nagu jõud, mis meid edasi viis, see ei olnud mõistusega seletatav minek...” räägib Ellen tunderõhuga hääles. “Mina ei tahtnud, et Ülo meile tuppa tuleb, sest teadsin, et mu vanemad on sellised reaalsed inimesed – ma ei tahtnud neid kurvastada. Saatsin Ülo metsa, kus isal oli maad juurde ostetud, ütlesin, et mine sinna, seal on kõrgem seljandik, saad pikali heita...”

Ellen püüdis leida keldrist ja sahvrist midagi söödavat, et mehele viia, aga ema, kes ilmselt midagi kahtlustas, käis tal kannul. “Vahetasin riided ja mõtlesin, mida ma teen. Mõtlesin, et kanad munevad aida alla, korjasin aida alt mune taskusse ja viisin Ülole. Ta oli just enne rääkinud, et armastab tooreid mune juua.” Muide, see munade viimine Ülole mõjub omamoodi märgiliselt. Kolme tähtsa kujundi seas, mis läbisid kogu Soosteri hilisemat loomingut, olid kadakad, kala ja muna – muna kui loomise sümbol, olemise algus ja alus.

Ellen Sibrits: “Lubasin Ülole, et küll ma hommikul talle veel süüa

viin, aga olin koolist nii väsinud, et magasin sisse. Ärkasin lõuna ajal, suur valge oli väljas. Võtsin siis midagi ja läksin... aga tema oli ära läinud. Siis ta kadus ära, ja see jäi meie viimaseks kohtumiseks kuni tema vangilaagrisse saatmiseni.”

Annika Kaldi sõnul kõneles Ellen sellest viimasest kohtumisest armastajatena kõige rohkem ja kõige hingestatumalt. Ikka ja jälle tuli see talle meelde, muutes naise pilgu sissepoole pööratuks ja mõtlikuks.

“Kas see on minu tütar?”

Ellen kuulis Ülo õe Meedi käest, et mees ja mitmed ta sõbrad (Heldur Viires, Lembit Saarts, Henn Roode, Esther Potisepp) on arreteeritud. Põhjuseks fabritseeritud süüdistus, nagu olevat noored kavatsenud lennuki kaaperdada ja Pariisi põgeneda. “Kui ma läksin Alasi käest küsima, kuidas oma kohvri tema ateljeest kätte saan, ütles ta, et ei tohi seda mulle kätte anda. Et pean enne minema julgeolekusse ülekuulamisele.”

Ellen läks. Ülekuulamisruumi sisse astudes märkas ta kolmes seinas rohelisteks võõbatud kaste ja hirmus väga ära, et järsku on seal sees piinamisriistad. Aga mehed kohtlesid teda viisakalt. “Kahekesi võtsid mu kallal – üks küsis ja teine küsis. Küsisid, kas neil [Ülol ja ta sõpradel] oli ühendust välismaaga ja kas nad tahtsid välismaale põgeneda. Ma ei öelnud midagi. Siis üks ütles: “Kas te teate ka, kui palju pruute tal on?” Ma sain aru, et nad manipuleerivad minuga.”

Kui noor naine viimaks Ülolt kirja sai, oli selle tonaalsus jahe. Kirjas seisis: “Ma mõtlesin, et sa oled tugevam ja teiste ees oma tundeid välja ei näita.” Ellen ei osanud arvata, mis mees sellega silmas pidas – “Nad võisid Ülole öelda, et ma midagi rääkisin. Aga võib-olla tuli see sellest, et kui ma tema õe Meediga kohtusin, hakkasin nutma... Või oli see uus armastus talle peale tulnud...”

Aastad läksid, vahepeal õppis keelte- ja kunstihuviga naine Tallinnas kunstiinstituudis moekunsti. Aga seegi kord jäi kool lõpetamata. Ellen jäi lapseootele, kuid mees, kes oli lapse isa, esitas talle tingimusi ning ta leidis, et parem kasvatab lapse üksi üles. Tütar sündis 1951. aasta augustis. Hiljem toonitas Ellen korduvalt, et ta väga tahtis last saada, et ei jääks pärast kõiki

sõjakoledusi ja üleelamisi päris üksi. Ent neil aastail vaadati vallaslapse saamisele viltu ja Elleni ontlik taluperenaisest ema keeldus käima peale jäänud tüdrit toetamast.

“Kui ma juba abielus olin, teise mehega, siis ma iga kord linnas käies läksin Tallinna kohvikusse,” räägib vana daam pea 50 aastat hiljem videojäädvustuses. “Ja ükskord oli seal Ülo koos ühe Moskva kunstnikuga. Tuli ja rääkis, kuidas ta oli tahtnud pärast vangilaagrit Eestisse tulla, kuid teda võeti siin [kunstnike ringis] külmalt vastu – vaadati kui tugevat konkurenti. Ja sellepärast ta Moskvasse läks.”

Veel teinegi kord juhtus Ellen samas kohvikus Ülot kohtama. “Olin kohvikus oma väikse tüdrega. Ülo nägi meid, tõusis laua tagant, tuli üle saali ja küsis: “Kas see on minu tütar?” Ütlesin, et ei ole.”

Aastaid elas Ellen tundega, et noorpõlvekallim käib teda aeg-ajalt akna taga vaatamas: “Kord kuulan, niisugune kahin ja hingamine on akna taga. Kustutasime tule ja mu mees läks uksele vaatama. Mina hüüdsin, et ära mine, ära mine... ja siis kuulsin, et rasked sammud ja värav käis plaksuga kinni.” Ellen elas siis mehe ja kahe lapsega Tallinna lähedal maal. Majas, mille tagant jooksis läbi jõgi, kus naine veel kuldses vanuseski hommikuti kümblemas käis.

Üsna enne Soosteri surma sai Ellen mehelt telegrammi: “Tule minuga kohtuma.” Kirjas oli koht ja kellaaeg, kus Ülo teda oodata lubas. “See oli tungivas viisis telegramm, mis pani mind väga imestama,” tunnistab Ellen ja lisab, et Ülo polnud kunagi varem talt midagi niimoodi nõudnud. “Mina ei läinud, mõtlesin – milleks? Aega oli nii palju möödas, ise olin muutunud, tema oli muutunud. Ei tahtnud abikaasale haiget teha.”

See, et Ülo Soosteri hilisemat elu ja loomingut mõjutasid tema vangilaagri-läbielamised, on päris kindel. Kuid võib-olla mõjutas tema tulevase töid, samuti suhteid vastassooga ka Eestisse maha jäänud hell ja valus noorpõlvearmastus?

1 Toimetuse käsutuses on videosalvestised Ellen Sibritsa meenutustega Ülo Soosterist, mille on jäädvustanud tema

tütrepõja Indrek Kaldi abikaasa Annika Kald (Matson), kellega vana daam oli lähedane. Ellen Sibrits lahkus siitilmast kolm aastat tagasi 91aastasena.

2 Lidia Soosteri biograafiline raamat "Minu Sooster" (2000).

- ÄÄREJUTT -

Saame tutvavaks

Ülo Sooster

(1924–1970) – maalikunstnik, õppis 1943–1949 kunstikoolis Pallas (hiljem riiklik kunstiinstituut). Oli 1949–1956 Karaganda vangilaagris. Tartu (kunsti)sõpruskonna liige, üks Moskva kunstiavangardi eestvedajaid.

Lidia Serh

(1926–1999) – Soosteri naine, kellega ta kohtus Kasahstani vangilaagris ja kolis elama Moskvasse. Lidia töötas pärast vangilaagrist vabanemist nukuvabrikus, hiljem teatrikunstnikuna. Abielust Soosteriga sündis poeg Tenno Sooster.

Ellen Sibrits

(1926–2018) – Soosteri noorpõlvearmsam, õppis Tartu ülikoolis prantsuse filoloogiat, hiljem Tallinnas kunstiinstituudis moekunsti, kumbagi ei lõpetanud. Hilisemas elus tütre ja poja ema.

Kas Sooster võis kaasa lüüa Estonia laemaaloomisel?

Vastab kunstiajaloolane Eneken Laugen

Põnev küsimus lahendada! Estonia laemaaloomise autorid olid Elmar Kits, Richard Sagrits ja Evald Okas. Need kolm kunstnikku valis välja kultuuriministeerium, aega oli poolteist kuud. Nii Kits, Sagrits kui Sooster olid Vabbe õpilased, ehkki Sooster õppis Pallasel hiljem kui Kits ja Sagrits. Okas õppis Tallinnas, neil neljal tihedamat sidet ei paista olevat. Seevastu Kits ja Okas on koos maalinud veel vähemalt ühe maali. Laemaaloomine algas 1947. aastast, kui Sooster õppis Tartus. Ajaliselt see koostöö sobiks.

Samas on Okas ühes 2006. aasta intervjuus kirjeldanud, kuidas nemad kolmekesi lae all maalisid ja krundi olid teinud saksa sõjavangid.

Palavikuline rahutus

Meenutus Lidia Serh-Soosteri raamatust "Minu Sooster"

"Rohkem kui kord seisis Ülo paduvihmas, kuulatades äikese mürinat ja vaadates välkude sähvimist. Rohkem kui kord lamas ta kuni külmumiseni paksus lumes. Ükskord sidus ta ennast ööseks puu külge kinni: ta tahtis nimelt näha kuud ja tähti läbi une.

Jumal küll, mis sellele hullule kunstnikule ainult pähe ei tulnud! Ta proovis koguni morfiumi ja suitsetas hašišit. Seda kõike selleks, et oma piltides edastada inimeste tundeid. Ta tahtis armastada kõiki naisi maailmas: nii pakse kui kõhnu, ilusaid ja koledaid, blonde ja brünette, punapäid ja kastanikarva naisi. Ta tahtis tabada tabamatut. Ülo jooksis nagu metsloom puuris, kurvastas häälekalt möirates, et teda ei mõisteta. Ta trampis raevus jalgadega, et siis minna ja uputada oma raev viina sisse. Aga siis tuli öö, tuli uni, ja ärgates naeratas ta mulle vastu ja tormas töö kallale."

- PISITEKST -

●

"Sestpeale hakkasid poisid mind Montmartre'i kannikeseks kutsuma."

●

Ellen: "Mind ta modellina ei kasutanud. Aga ta joonistas mind mälu järgi, talle meeldisid mu huuled."

●

“Mul ei tulnud vile välja ja siis tuli kojamees ja vilistas minu eest.
Ülo siis tuli ja tiris selle kohvri üles.”